

В. В. ЖАЙВОРОНОК СКОРОЧЕННЯ У ТВОРАХ В. І. ЛЕНІНА

Ленінська творча спадщина, що хронологічно охоплює кінець 90-х років XIX ст. — початок 20-х років XX ст., яскраво ілюструє динаміку абрєвіації в російській мові цих десятиліть — обмежене функціонування скорочених слів у дожовтневий період і активізацію їх у радянський час. Якщо ленінські твори дореволюційного періоду відображають переважно загальноновживані в мові графічні умовні позначення: губ. (3, 545)¹, див. (3, 7), млн. (3, 474), напр. (3, 7), о-ви (28, 230), а також різні контекстні усічення типу Європ. (3, 481), російськ. пер. (3, 310) і поодинокі складноскорочені слова та ініціальні абрєвіатури: кадет (3, 16), Продвугілля (27, 329), РСДРП (б) (31, 436), то в творах пореволюційного часу коло складноскорочених слів помітно розширюється як тематично, так і структурно.

Бурхлива революційна пора викликає до життя нові складні найменування. Насамперед це стосується новоутворених радянських і партійних органів та установ: раднаргосп (50, 209), ревком (52, 313), Цеком (51, 169), ЦВК (50, 23), ЦКК (53, 27). За зразком найменувань центральних органів утворюються назви підпорядкованих організацій на місцях: Азревком (52, 308), Кавкрадтударм (52, 107), повіткомпарт (51, 145), Сибкомпрод (52, 331), Тур-ЦВК (53, 189), Уралраднаргосп (50, 375).

З'являється ряд скорочених назв громадських організацій: губтрудком (51, 339), домкомбід (51, 259), завком (43, 130), комбід (50, 244), фабком (54, 88). Поширюються скорочені найменування військових установ: генштаб (50, 75), голоштаб (50, 288), Реввійськрада (40, 188), ревтриб (44, 395). Усталюються усічені назви численних наркоматів, господарських та інших закладів: Наркомос (52, 73), Наркомнац (51, 72), Наркомюст (52, 191), Наркомсоцзабез (52, 61), Головнафтком (52, 128), Головополітосвіта (52, 22). Відповідно виникає цілий ряд скорочених найменувань посад різного профілю і рангу: військкомарм (50, 278), волземпрацівник (54, 333), губпродкомісар (52, 333), наркомвнусправ (50, 169), наркомфін (50, 156).

Усі ці незвичні неологізми проходять своєрідну апробацію у ленінському мовленні. З плином часу одні з них стали вже історизмами (неп, ревком, ЧК), інші широко вживаються й понині (держбанк, колгосп, партз'їзд, радгосп, райрада).

Ставлення В. І. Леніна до неологізмів-абрєвіатур було неоднозначне. З одного боку, він застерігав від надмірного захоплення недоладними, безглуздими, немилозвучними, навіть образливими складноскороченими словами, скажімо, шкраб, що часто призводило до вульгаризації мови. Тому окремі скорочення, які вже міцно увійшли на той час у мову, піддаються авторській іронічній характеристиці: «Я б дуже хотів узяти приклад кількох держтрестів (якщо висловлюватися цією прекрасною російською мовою, яку так хвалив Тургенев) і показати, як ми вміємо господарювати» (45, 75); «...до цього незграбного слова «раднаргосп» ми самі ще не зуміли звикнути, з іноземцями ж, кажуть, бувають випадки, коли вони шукають у довіднику, чи нема такої станції» (38, 171-172).

З другого боку, В. І. Ленін розшифровує деякі загальнолітературні скорочення, не зрозумілі широкому читачеві, іноді дає їм стилістичну характеристику, визначає тенденції їх розвитку. В плані статті «Замітки публіциста» він, зокрема, зауважує: «Комчванство або компиха. Російська мова прогресує в бік англійської. Нэпо, —ком, —проф, —сов, —рабкооп» (44, 487). А в інтерв'ю кореспондентові «Манчестер гардіан» В. І. Ленін дає такі пояснення: «Слово «непман», яке Ви вживаєте, призводить до деякого непорозуміння. Це слово утворене із скороченого «неп», що означає «нова економічна політика», і додатку «ман», що означає «людина, або представник цієї нової економічної політики». В газетній мові це слово виникло спочатку, як жартівливе визначення дрібного торгоша або особи, що

¹ Тут і далі приклади цитуються за Повним зібранням творів В. І. Леніна в 55-ти томах. Перша цифра позначає том, друга — сторінку. Розшифрування ленінських скорочень див. у «Словнику скорочень української мови» (укладеного автором цієї статті разом з М. М. Фещенком), який виходить у вид-ві «Вища школа» в 1988 р. за ред. Л. С. Паламарчука.

користується свободою торгівлі для всяких зловживань». І далі В. І. Ленін застерігає від привнесення в це слово якогось термінологічного змісту: ««Непман», коли вже вживати цей вислів, що значно більше стосується до жартівливої газетної мови, ніж до галузі серйозних термінів політичної економії, виявляє значно більше шуму, ніж це відповідає його економічній силі. Тому я побоююсь, що людина, яка застосувала б до нашого «непмана» те спрощене положення історичного матеріалізму, що за економічною силою повинна йти політична, ризикує помилитися дуже глибоко і навіть стати жертвою цілого ряду смішних непорозумінь» (45, 252-253).

У творах В. І. Леніна знайшли відображення всі словотворчі типи лексичних скорочень, які функціонували на той час і функціонують до сьогоднішнього дня. Передусім це стосується простих усічених слів, напр.: *кіно* (50, 279), *екс* (14, 18), *зам* (54, 266), *спец* (52, 157), *торг* (44, 409). Функціонуючи як самостійні найменування, вони разом з тим активно поєднуються з усіченнями від інших повнозначних слів і утворюють досить продуктивний тип складноскорочених слів — часткові скорочення. Наприклад, у ролі суфіксоїдів скорочення *арм* (армія) виступає в складі таких складноскорочених слів: *військкомарм* (50, 278), *командарм* (50, 332), *Радтрудоарм* (54, 78), *Реввійськрадтрудоарм* (51, 131). Як суфіксоїд у ленінських текстах зустрічається й усічення *торг* (торгівля): *облзовнішторг* (53, 214), *Комвнуторг* (54, 259). Ряд скорочень виконує морфологічну роль префіксоїда. Так, скорочення *спец* (спеціаліст) як префіксоїд зустрічається у творах В. І. Леніна тільки в слові *спецодяг* (53, 213), хоч взагалі у мові він досить поширений: *спецкор*, *спецкурс*, *спецодяг*, *спецслужба*, *спецфак*, *спецчастина*, *специкола*. У ленінському мовленні досить продуктивними є складні слова зі складовим компонентом *спец*: *специ-педагоги* (42, 312), *специ-практики* (42, 313), *педагог-спец* (42, 315), *специ-гідравліки* (52, 176), *спец-агроном* (53, 225).

Перекладним варіантом скорочення-префіксоїда *зам* (замісник), яке в українській мові набуло розмовного забарвлення, виступає, як правило, його загальнономовний синонім *заст* (заступник): *засткомтуркфронт* (51, 144), *застнаркомзовнішторг* (52, 157), *застнаркомпрод* (52, 157), *застнарком* (52, 226).

Часткові скорочення поділяються на поскладові і частково-усічені. Обидва підтипи широко представлені в ленінському мовленні, напр.: *виконком* (52, 306), *Вицнаргосп* (50, 209), *губпродком* (52, 314), *Робселін* (52, 266), *агіткампанія* (54, 399), *політграмота* (52, 17).

Окремі частково-усічені слова набули в мові В. І. Леніна яскраво вираженого оцінного характеру: *комбазікання* (46, 382), *комбюрократ* (45, 41), *комбюрократизм* (45, 41), *радбюрократія* (45, 145). Непримиренний до бюрократизму і тяганини, до пустопорожніх фраз, В. І. Ленін різко критикує тих радянських керівників, хто був не здатний перебудуватися, у кого слово розходилося з ділом і кого стали називати в народі комбюрократами. Рецензуючи, наприклад, тези Є. О. Преображенського, В. І. Ленін пише: «Весь § не годиться. Загальні місця. Фрази. Побажання, всім набридлі. Це і є сучасний «комбюрократизм»» (45, 41).

Майже всі відомі типи ініціальних абревіатур також функціонують у творах В. І. Леніна. Це ініціально-буквені скорочення: *ВРП* (51, 173), *ВЧК* (50, 214), *НКЗС* (53, 104), *РКП* (б) (50, 205), *США* (54, 439), *УСРР* (51, 345); власне буквені усічені найменування: *есер* (50, 69), *Цека* (50, 120), *Чека* (51, 179); ініціально-звукові скорочення: *вуз* (54, 302), *неп* (45, 354); нарешті, буквено-звукові абревіатури: *ВУЦВК* (51, 128), *ЦВКУ* (39, 313). Окремі з них при перекладі традиційно транслітеруються, наприклад, *ВЧК* (50, 214), *ЧК* (50, 215). Це пояснюється кількома причинами. Одна з них — поширення в російській мові взагалі і в ленінському мовленні зокрема похідних утворень від зазначених абревіатур, скажімо, *чекіст* (40, 265), *чекістський* (51, 271), *вечекіст* (54, 116) та ін.

Інша причина транслітерації при перекладі — використання окремих абревіатур із стилістичною метою. Наведемо приклад обігрування В. І. Леніним скорочення *ЧК* у Заключному слові по доповіді ВУЦВК і Раднаркому на VII Всеросійському з'їзді Рад: «У тій країні, де уряд був повалений з небувалою легкістю, де робітники і селяни з гвинтівкою в

руках захищають свої інтереси, де вони застосовують її, як знаряддя своєї волі, — в такій країні говорити, що ми являємо собою меншість робітничого класу — смішно... Коли ці слова Вільсона, Клемансо, Ллойд-Джорджа, найгірших з хижаків, звірів імперіалізму, повторює тут Мартов від імені Російської соціал-демократичної робітничої партії, тоді я кажу собі, що треба бути начеку і знати, що тут ЧК необхідна!» (39, 396).

Переважна ж більшість ініціальних абревіатур перекладається незалежно від того, змінюється чи не змінюється початкова літера їх розшифрування: *ВУЦВК* (51, 128), *РВР* (50, 356), *РСДРП (б)* (31, 436), *РСЧА* (51, 372), *ЦВКУ* (39,3/5).

В арсеналі лєнінської лєксики відініціальні утворєння займають помітне місце. В словотворчому відношенні це здебільшого іменникові утворєння на *-іст* (*цєкіст*, *чєкіст*), *•ист* (*бундист*), *-ство* (*єсерство*), *-івщина* (*єсерівщина*) і не менш продуктивні прикметникові утворєння на *-істський* (*цєкістський*), *-івський* (*єсерівський*), *-ський* (*кадетський*). Поєднуючись з іншими повнозначними лєксемами, відініціальні утворєння лєгко стають компонентами складних слів: *цєкісти-більшовики* (47, 280), *лівоєсерівський* (50, 120). Як відомо, для лєнінського мовлєння характерне функціонування цілого ряду прийменників і часток у ролі префіксоїдів {*коло*, *майже*, *ніби* та ін.). Активно поєднуються з ними і відініціальні утворєння, напр.: *колокадетський* (51, 47), *колокадет* (51, 48).

Третій тип скорочєнь, комбінований, у лєнінському мовлєнні представлений також досить широко. Насамперед це поскладово-ініціальні назви народних комісаріатів: *НКвнуправ* (52, 75), *НКздоров'я* (52, 139), *НКзсправ* (53, 33), *НКзовнішторг* (52, 242), *НКнац* (52, 238), *НКпраці* (52, 290). При цьому зауважимо, що різні типи скорочєнь породжують варіативність того самого найменування, напр.: *НКРСІ* (53, 158), *Робселін* (52, 266), *Робсельінспекція* (53, 13), *РоСель* (43, 382).

Крім численних скорочєних найменувань народних комісаріатів, у лєнінських творах зустрічаємо багато назв організацій і установ, утворєних засобом комбінованого усічення: *ОблВРК* (50, 43), *РНКом* (52, 257), *РОСТА* (50, 333), *УкрЦєка* (51, 194).

Окремо треба виділити скорочєння, утворєні поєднанням стрижневого слова складного найменування з ініціалами інших його частин: *РВРада* (51, 177), Рос. *СДРпартія* (48,253).

Передача лєнінських складноскорочєних слів українською мовою особливих труднощів не становить, хоч подекуди в Повному зібранні творів В. І. Лєніна все ж помічається певна неузгодженість при перекладі тих чи інших лєксем. Скажимо, російське скорочєння *Петросовдеп* перекладєне українським відповідником *Петрораддеп* (53, 156), а в іншому місці *Совдеп* перекладається вжє розшифрованим варіантом *Рада депутатів* (39, 13). Передача українською мовою лєксеми *зам* її нейтральним лєксичним варіантом *заступник* (45, 398) явно нівелює стилістичний ефект лєнінського висловлювання, тим більше, що тлумачні словники і російської і української мови фіксують зазначєне скорочєння з ремаркою «розмовне».

Тут охоплено лише незначне коло лєнінських скорочєнь (їх у творах В. І. Лєніна нараховується близько тисячі), але, думається, й з викладєного можна судити про роль і місце описаного шару лєксики в лєнінському мовлєнні. З одного боку, ця лєксика є яскравим свідченням бурхливого розвитку російського словотворєння на крутому зламі двох історичних епох, з другого — невід'ємною частиною словника мови великого Лєніна.